

משה פוגל : הצלבנים בכוחם ובחולשתם

אירופה הצלבנית פתחה בהתקפה על המזרח המוסלמי בזמן שהיה מפולג, כשעמדה הקיסרות הסלג'וקית העצומה בראשית התפוררותה אחרי מותו של מאלך-שח ב-1092. סג'ר יורשו עסוק היה כל ימיו במלחמות עם יריביו התורכים באסיה התיכונה ולא נתפנה לטפל גם בענייני המזרח הקרוב. חוסר-יציבות, עד למדרגה של אנרכיה פוליטית, אפייני היה לממלכותיהם של הסלג'וקים בדרך-כלל. עם מותו של שולטן או אטאבג סלג'וקי היו בניו, אחיו, אחייניו ואמיריו מתחילים להילחם על הירושה, ובכך, כמובן, היו מעמיקים את הפילוג הפוליטי והפיצול הטריטוריאלי. די היה במותו של שליט, או בנצחון או תבוסה בקרב אחד, כדי לערער את מאזן-הכוחות וליצור פילוגים ופיצולים חדשים. הודות לפילוג זה יכלה אירופה הצלבנית — ובמידת-מה גם ביוזק, בשיתוף עם אירופה — להקים את ממלכת ירושלים הצלבנית ולקיימה מאה שנה בקירוב (הנסיכויות הצפוניות של טריפולי ואנטיוכיה אף החזיקו מעמד משך מאה שנה נוספות, כידוע).

רק עם קום האחדות המוסלמית במרוצת הזמן נתערער הבנין הצלבני מיסודו. אין פירוש הדבר שמדינה צלבנית לא יכלה להתקיים במסגרת של איחוד מוסלמי, או בד-בבד אתו, אבל היא לא יכלה להתקיים כמדינה צבאית שעצם קיומה תלוי בגורמי-חוץ העוינים את האיסלאם ואת אחדותו. לפיכך היתה הממלכה הצלבנית חותרת לקיים ולהנציח את הפילוג המוסלמי. גם מדיניות כזאת אין לומר שהיתה נדונה מראש לכשלון, אם נכשלה הרי יש לתלות את הקולר במידה מכרעת בצווארה של המדינה הצלבנית עצמה, ובצוואר בעלי-בריתה, תומכיה ואפוטרופסיה במערב ובמזרח כאחד.

התחירה לאיון הכוחות

בצד הגטיה לפילוג ופיצול פוליטי נסתמנה באיזור בכללותו המגמה לקיים מצב של איון ושיווי-משקל בין הכוחות היריבים.

לפני הפלישה הצלבנית לארץ היתה ברית בין ביוזק הנוצרית למצרים השיעית נגד האימפריאליות של הסלג'וקים הסוניים, שאיימו על שתיהן כאחת. מתוך כך לא היתה ביוזק מעוניינת בהתפשטותה של המדינה הצלבנית על חשבונה של מצרים; היא היתה מעוניינת בה רק כמשקל-שפנגד לסלג'וקים בסוריה הצפונית וכמדינת-חיץ בין הסלג'וקים בסוריה לסלג'וקים באנאטוליה. עם השינוי במסיבות הפוליטיות, כאשר הגשים נור א-דין את איחודה המוסלמי של סוריה ועמד לספח לאחדות זו גם את מצרים ולהשלים בכך את כיתורה של המדינה הצלבנית, הופר מאזן-הכוחות החדש במזרח. לפיכך נכרתה ב-1167 ברית צבאית

בין מנואל קיסר ביוזן לאמלריק מלך ירושלים, שתכליתה היתה למנוע את צירופה של מצרים לסוריה ולהעמידה תחת פיקוח ביוזני וצלבני. בשנת 1169 אף שיתף הצי הביוזני פעולה עם הצבא הצלבני שפלש למצרים כדי למנוע את כיבושה בידי נור א-דין. קודם לכן, ב-1158, נכרת הסכם בין הקיסר מנואל לבין נור א-דין על-מנת לרסן את התוקפנות הסלג'וקית באנאטוליה ואת התוקפנות הצלבנית בסוריה. הודות לכך לא התקיפו הסלג'וקים את ביוזן, ונור א-דין מצדו חדל מהתקפותיו על הצלבנים. לעומת זאת הרי ב-1182 עשה אנדרוניקוס קיסר ביוזן הסכם עם צלאח א-דין עצמו, ותמורת ריסון תוקפנותם של הסלג'וקים נגד אנאטוליה ניתנה לצלאח א-דין יד חפשית נגד מלכות-ירושלים הצלבנית.

לאחר שניצח נור א-דין את הצלבנים בקרב ארטח ב-1164 נמנע מהתקיפם, הואיל ומעדיף היה אנטיוכיה צלבנית חלשה על אנטיוכיה ביוזנית חזקה. שליטיה השיעים של מצרים, מצד, העדיפו ברית עם ירושלים הנוצרית, על אף כל חשבונות-הדמים שהיו להם אתה, על השתעבדות לנור א-דין וצלאח א-דין הסוניים. וצלאח א-דין עצמו, אף לאחר שהשתלט על מצרים נמנע מהתקיף את המדינה הצלבנית, על אף פניותיו הנמרצות של נור א-דין, ולא כבש את מבצריה במזרח-הירדן. יותר מדי היה מעונין בקיומה של מדינת הצלבנים כחיץ בינו לבין נור א-דין.

ההסכמים האלה החוזרים ונשנים, עם כל שהם מתמיהים לכאורה, מוכיחים כי, לפחות עד גבול ידוע, היו כל הצדדים, נוצרים כמוסלמים, חותרים «להנציח» את הפילוג והפיצול. כניגוד הקטבי למדיניות «ריאליסטית» זו התיצבה רק השאיפה לאיחוד מוסלמי.

המדינה הצלבנית «משתלבת»

אכן אפשר לומר כי על אף אפיה הדתי והאנטי-מוסלמי של התנועה הצלבנית, «השתלבה» המדינה הצלבנית עד מהרה בחיים הפוליטיים של האיזור ונעשתה בו גורם פעיל ורב-משקל. הודות לפילוגים הפנימיים הכרוניים במערכות המוסלמים, אף כאן נדגים דברינו בשורה של עובדות. עוד ב-1107, שבע שנים בלבד לאחר כינון הממלכה הצלבנית, משחרר אל-גאזי שליט מרדין מן השבי את ז'וסלין, שליט אידיסה הצלבנית, על-תנאי שסייע לו נגד יריבו המוסלמי.

גאואלי המוסלמי מסכים לשחרר מן השבי את בולדוין (בדואן) הצלבני, על-תנאי שיכרות עמו ברית צבאית נגד יריבו המוסלמי מאדוד, ואילו רדואן, שליטה המוסלמי של חלב (ארם-צובא), מבקש ב-1108 את עזרתו של טנקרד שליט אנטיוכיה הנוצרית נגד גאואלי.

בשנת 1115 נכרתת ברית צבאית בין רוח'ה, השליט הצלבני של אנטיוכיה, לבין טונגטקין, שליטה המוסלמי של דמשק, אל-גאזי, שליט מרדין, ולז'ה, שליט חלב, נגד בורסקוי אבן-בורסקו, שליטה המוסלמי של מוצול.

בשנת 1139 יש ברית לירושלים הצלבנית עם דמשק המוסלמית נגד זנג'י, שליטה המוסלמי של חלב. ב-1149 מושיט נור א-דין עזרה צבאית לריימון, הצלבן מטריפולי, במלחמתו נגד יריבו הפרנקי, ברנאר איש-טולוז. ב-1151 מושיטה ירושלים הצלבנית עזרה צבאית לדמשק המוסלמית נגד נור א-דין המוסלמי. ב-1174 מציעה דמשק לירושלים ברית צבאית נגד צלאח א-דין המוסלמי. אותה שנה חשה ירושלים לעזרתה של חלב המוסלמית ומאלצת את צלאח א-דין להסיר את המצור מעל העיר. בשנת 1181 אף נעשה הסכם בין ירושלים לבין מוצול המוסלמית נגד צלאח א-דין. הודות למצבה הגיאופוליטי יכלה אפוא המדינה הצלבנית להיעשות גפשו-מאזניים בין מדינות מוסלמיות יריבות ומפולגות, שביקשו את קירבתה משום שמשקלה הצבאי והמדיני היה בו כדי להכריע את הפך לכאן או לכאן.

קלפים טובים

מבחינה צבאית לפחות הקנה לה מצבה הגיאופוליטי של המדינה הצלבנית יתרונות שיכלו לסייע בידה להיעשות מעצמה ים-תיכונית ומזרחית גדולה וריבונית. הנסיכויות הצפוניות, אנטיוכיה ואידיסה, שכנו על פרשת-הדרכים בין המרכזים המוסלמיים הגדולים — מוצול, חלב ודמשק. מדינת הצלבנים חלשה על קווי-התחבורה שבין האיסלאם הצפוני והמזרחי (סוריה, עיראק-פרס) לבין האיסלאם הדרומי (מצרים וערב). מבצרי הצלבנים במזרח-הירדן, מונטריאל וקרק, וכן מבצר חברון ("מצודת אברהם") ששלט על דרכי הנגב, ביססו את פיקוחם של הצלבנים על קווי-התחבורה היבשתיים.

גם דרכי התחבורה בים התיכון המזרחי היו נתונות לפיקוחה של המדינה הצלבנית, ששלטה על כל רצועת-החוף מעזה עד לטקיה. אמנם, לממלכה הצלבנית לא היה כוח ימי חשוב משלה, אבל היא נסתייעה בעצמה הימית של ונציה, ג'ינואה ופיזה, ולאחר זמן גם בעצמתה הימית של ביזנץ. הודות לכוח הזה יכלה לבצע כיבושים חשובים, לפקח על דרכי הסחר הימי של שכנותיה המוסלמיות ולקיים את החיבור עם אירופה המערבית.

עמדתם של הצלבנים באנטיוכיה כמו גם בקיליקיה איפשרה להם להתערב לא רק בענייני סוריה הצפונית וה"ג'זירה" כי אם גם בענייני אנטוליה הביזנטית, עמדתם בנסיכות טריפולי איפשרה להם להתערב בענייני דמשק, ועמדתם במזרח-הירדן, בנגב ובמפרץ אילת איפשרה להם להתערב בענייני מצרים וים-סוף. המסחר בין הנסיכויות המוסלמיות השכנות, שניהנו או מפרחה כלכלית גדולה, חייב היה לעבור בדרך מזרח-הירדן והנגב ובדרך נמליה של רצועת-החוף, שהיו כולם בידי הצלבנים.

בניגוד לשכנותיה המוסלמיות המפולגות גם היתה ממלכת-ירושלים הצלבנית מלופדת, ככל שיכלה מדינה פיאודלית להיות מלוכדת בימים ההם, וזעזועים פנימיים פקדוה לעתים רחוקות, בהשוואה לשכנותיה-יריבותיה, למעשה.

אם גם לא להלכה, היתה לירושלים הגמוניה על הנסיכויות הצפוניות של טריפולי, אנטיוכיה ואידיסה. אף כי לפרקים חתרה טריפולי להשתחרר מחסותה של ירושלים, ואף כי אנטיוכיה שאפה לעצמאות מדינית ותחת שלטונה של הנסיכה אליס גם ביפרה ברית עם זנג'י המוסלמי, או עם ביוז'ק, על תלות בירושלים, אין בכך כדי לשנות את התמונה בכללותה. ברגיל עמדו הצלבנים בחזית אחת משותפת נגד המוסלמים, ועובדה זו היא שאיפשרה להם לנהל מדיניות-חוץ עצמאית.

הכוח כבסיס עיקרי למדיניות

צבאה של ממלכת-ירושלים היה קטן מבחינה מספרית, אבל מעולה היה באיכותו. הוא נשען בעיקר על האלמנט האירופי בארץ ומחוצה לה. המסדרים הצבאיים של הטמפלרים וההוספיטאלרים היו צבא-הקבע של המדינה ושאוּבו את עיקר כוחם מן המתנדבים האירופים. היה זה חיל מובחר של אידיאליסטים וקנאי-דת, מצוין בכושר-הלחימה שלו. להלכה אמנם לא היו הללו תלויים במדינה הצלבנית, הואיל והכירו רק במרותו של האפיפיור, אך למעשה לא היה למדינה כוח צבאי יעיל, מסור ונאמן יותר מהם. גורם חשוב, ואם גם בלתי-קבוע, בעצמתה הצבאית של מדינת הצלבנים היו הצליינים האירופים, שהיו עולים לרגל לארץ-הקודש, מבקרים במקומות הקדושים, ובטרם יחזרו לאירופה יש והיך נותנים ידם לאחד המיבצעים הצבאיים של אחיהם, שומרי הארץ הקדושה. הצלבנים השפילו לנצל את הכוח הזה ולו היו חבים תודה על הרבה מפיבושיהם.

אכן, העצמה הצבאית היתה מכשיר עיקרי בניהולה וגישומה של מדיניות-החוץ הצלבנית. לעומת זאת לא שקדו הצלבנים להסתייע בכלים לניהול מדיניות של שלום ושיתוף-פעולה עם השכנים המוסלמים. כלים כאלה היו ברשותם, ואפשר היה להשתמש בהם בהצלחה. הנוצרים ה"מזרחיים", ילידי המקום, אמנם לא היו גורם בעל-משקל מבחינה צבאית (פרט לארמנים בנסיכות אידיסה), אבל הם תפסו מעמד נכבד בחיי הכלכלה והתרבות של האיזור, דיברו, או ידעו, ערבית, ויכול יכלו לשמש אנשי-ביניים בין הצלבנים האירופים לבין הסביבה המוסלמית. במוצאם השמי זהים היו עם רוב-רובם של תושבי האיזור. אבל מדינת-הצלבנים לא נתנה דעתה על נתוני-יסוד אלה, שעשויים היו להביא לה תועלת מרובה.

המערב — גורם תומך ומהרס

מעיקרה היתה התנועה הצלבנית מכשיר צבאי, ישבני ורעיוני בידי הכנסייה של רומא, שבאמצעי שיכנוע ואלמות כאחד שאפה לפרוש כנפיה לא רק על "כופרים" יהודים, מוסלמים ועובדי-כוכבים אלא גם על הנוצרים האורתודוקסים ושאר כיתות נוצריות שלא קיבלו עליהן את מרותו של האפיפיור. כך, למשל, נערכו במאה ה"ב מסעי-צלב נגד הסלאבים במזרח-אירופה על-ידי מסדר האבירים הטבטוניים. במאה ה"ג נערך מסע-צלב נגד האלפינגונים הכופרים

בדרומה של צרפת. גם מסע-הצלב הרביעי, נגד ביזנץ, שהביא לידי כיבושה של זו בידי הצלבנים בראשית המאה הי"ג, נבע במידה רבה מחתירה זו להגמוניה. ה"אימפריאליזם" האידיאולוגי של כנסית רומא שימש מקור השראה עיקרי למסעי-הצלב עוד משך מאה שנה לאחר חורבנה של ממלכת-הצלבנים בידי צלאח א-דין. ממלכת ירושלים, מתוך עצם שמירתה על אפיה הצלבני, היתה גם בעלת שאיפות ומדיניות אימפריאליסטיות, וחתרה גם פעלה להרחיב את גבולה של הנצרות בדרך תוקפנות וכיבושים צבאיים. ממלכת-ירושלים נוצרית אך חילונית במהותה אולי היתה עשויה להתקיים בתחומי המזרח המוסלמי בעיקרו; אבל ממלכה צלבנית שקיומה מבוסס על אידיאולוגיה דתית, השוללת מעיקרה את זכות-הקיום מכל אידיאולוגיה דתית אחרת, בין מוסלמית בין נוצרית-פורשת, זו לא יכלה להאריך ימים. על ניגודים חילוניים, חמריים ופוליטיים, אפשר להתגבר, סוף-סוף; אבל אין בהיסטוריה האנושית אף דוגמה אחת, כמדומה, לשלום ושיתוף-פעולה לאורך ימים בין אידיאולוגיות מנוגדות.

ודאי, בלי תמיכתה של אירופה המערבית-הנוצרית לא היתה מדינת-הצלבנים באה לעולם, ובלעדי זו לא היו הנחלות הצלבניות במזרח התיכון כי אם מחרזות דלילה של קבוצות הרפתקניות נטולות כוח ומשען. התמדתה של התמיכה המערבית סייעה למדינה הצלבנית למלא תפקיד של כוח ריבוני ים-תיכוני רב-משקל. אבל התלות הגמורה של המדינה הצלבנית באירופה המערבית בכל המובנים סיפלה את השתרשותה באיזור ועשתה אותה גורם זר ועוין בזירה המקומית, גורם שבעצם אין לסבלו ואין להגיע אתו לכלל שום "מכנה משותף". בסופו של חשבון היתה תמיכת המערב אחד הגורמים העיקריים בכשלונו של ה"נסיון" הצלבני. כיון שפסקה תמיכה זו, או הכזיבה, אבד סברה ובטל סיפוייה של מדינת הצלבנים.

זאת ועוד: הכנסיה ואירופה המערבית בכללותה לא ריסנו את הרפתקנותם ושאפתנותם של המנהיגים הצלבניים, הם תמכו בהן ועודדו. ביזנץ מצדה ניסתה לרסן את המנהיגים הללו כשהיו האינטרסים שלה צפויים לסכנה, אבל כשהיה הדבר כדאי ורצוי לה לא היססה לדחוף אותם להרפתקות מסוכנות והרות-אסון, דוגמת הפלישות למצרים. כך ניתנה כעין יד חפשית לשורה שלמה של אנשי-חיל, בחלקם הגדול בני נורמאנים וויקינגים, שואפי קרבות, עשויים-לבל-חת ונטולי מעצורים מצפוניים, שניהלו מלחמות בלתי פוסקות כמעט בכמה וכמה חזיתות — נגד המוסלמים, נגד ביזנץ, נגד הארמנים — אף יצאו לפשיטות נועזות במרחקים, במידת העזה שגבלה לעתים בטירוף-הדעת. מפעלות-גבורתם, אף כי יכולים הם לשמש מקור השראה רומנטי לנוער צמא-עלילה, אולי הם-הם שגרמו שדרכה של מדינת-הצלבנים היתה זרועה נצחונות צבאיים וכשלונות פוליטיים כאחד. הכשלו-נות הפוליטיים הביאו עליה בסופו של דבר גם את התבוסה הצבאית השלמה.

בכל עת-משבר הזעיקו הצלבנים עזרה מאירופה הנוצרית. בשנת 1104, לאחר מפלת הצלבנים בקרב חרן, נסע בוהימונד לאירופה, ובהסכמת האפיפיור

פסקל ג' הטיף למסע־צלב נגד ביונץ. ב־1045, לאחר כיבוש אידיסה בידי זנג'י, שוגרה משלחת אל האפיפיור אויגניוס ג', ולפי הוראותיו הטיף סן־ברנארד למסע־צלב שבראשו עמדו קונרד קיסר רומא־הקדושה ולואי ז' מלך צרפת. גם אחרי כשלונם של הצלבנים במצרים, ב־1169, שיגר המלך אמלריק משלחת לצרפת ולאנגליה לארגן מסע־צלב לעזרת המדינה, שעמדה אז בפני סכנת כיתור מצד איחוד סוריי־מצרי. העזרה לא באה, מפני הסכסוכים בין בית קאפט בצרפת לבית פלנטאג'ינט באנגליה.

ב־1183 ולאחר־מכן שוב שיגרה ירושלים משלחות לאירופה לבקש עזרה, אך לשווא. אירופה היתה מפולגת ושקועה בענייניה־היא. מצבה המדיני של ממלכת הצלבנים החמיר והלך נוכח אזלת־ידה של אירופה מזה והצלחתה של מדיניות האיחוד המוסלמי מזה. בעקבות נצחוננו הפוליטי של האיסלאם המתאחד בא גם, באורח הגיוני ובלתי־נמנע, נצחנו הצבאי המכריע.

„צברים“ וכשלונם

יש רגליים לסברה כי הדור השני והשלישי של הצלבנים, דור ה־„צברים“ ילידי הארץ, נטה להעדיף את המומנט החילוני על המומנט הדתי־הרעיוני. ריימון מטריפולי היה נציגה של מגמה זו. הוא והבארונים ה־„צברים“ שאפו להשתלב ברקמת חייה מנהגיה ותרבותה של הסביבה. הם מיאנו לראות בממלכת־ירושלים רק אמצעי למטרה, רק מכשיר לגישוש שאיפותיה של כנסית רומא, בחינת חוד־כידון וראש־חץ לאימפריאליזם הדתי המערבי. הם ראו את בעיותיהם מנקודת־השקפה מקומית ואזורית, ושאפו לשלום ושיתוף־פעולה עם שכניהם המוסלמים. יריביהם העיקריים היו הטמפלרים, כמה בארונים שאפתנים, הרפתקנים כדוגמת רינו משאטיון, איש־פלא זה שעוד נשוב לדבר בו, הכנסייה, והצליינים האירופים שמקרב־באו. ידם של הללו היתה על העליונה. היתה זו חזית רחבה ובצורה מהתמודד עמה. נמנעה כל אפשרות להבנה מארכת־ימים עם המוסלמים, וממלכת־ירושלים שמרה אמונים לתנועה הצלבנית עד בוא חורבנה.

בלחצה של אותה חזית הפרה ממלכת־ירושלים ב־1147 את בריתה עם דמשק. בכך דחפה בעצם ידיה את דמשק לזרועותיו של נור א־דין, שליט חלב. איחודה המוסלמי של סוריה נתאפשר במידה רבה הודות להתערבותה המתמדת של אירופה במדיניות־החוץ של ירושלים, כשם שאיחודה של מצרים עם סוריה נתאפשר במידה רבה הודות להתערבותה של ביונץ במדיניות־החוץ הצלבנית. לולא התערבותם של גורמי־חוץ אלה אפשר מאד שלא היה קם האיחוד הסורי ולא היה קם האיחוד הסורי־המצרי, שתוצאתו ההכרחית היתה חיסולה של המדינה הצלבנית הגרורה.

חולשה דמוגרפית ותוצאותיה

כובשי הארץ הלטיניים, רובם הגדול דוברי־צרפתית וקצתם דוברי איטל־קית, תמיד היו מיעוט מבוטל באוכלוסית הממלכה. תכליתו של מסע־הצלב של

1100 היתה להורים בדרך היבשה, דרך ביוזג ואנאטוליה, מאות אלפי צלבנים אירופים ולישב בהם את השטחים רחבי הידיים שכבר נכבשו. המוני הצלבנים נשמדו רובם באנאטוליה בידי הסלג'וקים, ורק שרידיהם הצליחו להגיע לארץ הקדושה. פרשה זו חזרה ונשנתה גם במסע הצלב השני בשנת 1145. השמדות המוניות אלו חרצו את גורל ההגירה האירופית בדרך היבשה. הצליינים, שהוסיפו להגיע מאירופה מדי שנה, באו בדרך הים, שהיתה מסוכנת הרבה פחות אך גם יקרה פי כמה. היה זה קילוח דק בלבד של כוחות אדם, ורובם המכריע של הצליינים באים היו, כאמור, לביקור קצר ולא לשם ישיבת קבע בארץ.

כתוצאה מכך נשארה הארץ ריקה בעיקרה ממתישבים אירופים. הללו התרכזו בחלקם הגדול בערים וברצועת החוף על נמליה. הישובים הכפריים היו מאוכלסים בחלקם נוצרים מזרחיים, הרבה מהם דוברי ערבית, ובחלקם מוסלמים. שטחי מפתח אסטרטגיים, דוגמת הנגב ומזרח הירדן, נשארו ריקים מאדם כמעט, אם לא להביא בחשבון את שבטי הבדוים, שעיקר עיסוקם היה במרעה, שוד, הברחה וליווי ארחות, ואי אפשר היה לסמוך על נאמנותם. בנסיכות אידיסה, שאף היא היתה חשובה ביותר מבחינה אסטרטגית, היו הארמנים רובו של הישוב הנוצרי המזרחי. דרך ככלל היו נאמנים למדינה הצלבנית, אף נחשבו חיילים טובים, אבל לא היה בהם משום חילוף לאוכלוסיה אירופית. באין ברירה עשתה ממלכת ירושלים מאמצים לאכלס את הארץ בנוצרים מזרחיים ולעודד את הגירתם מן המדינות המוסלמיות השכנות (במיוחד פעל בכיוון זה המלך בולדוין הראשון). אבל התקוות שנתלו בהם לא נתקיימו, ולא דווקא ב"אשמתם", כמדומה. הכנסייה הביטה עליהם בעין רעה, אף דרשה להטיל עליהם מס גולגולת משפיל, כעל המוסלמים. היא גם התנפלה לזכויותיהם הדתיות. בתקופות מסוימות הגיעה מרירותם לידי כך שהעדיפו שלטון מוסלמי על צלבני. כיבושי זנג'י, נור אדין וצלאל אדין שימחו יותר משציערום. גם על נאמנותם של אלה אי אפשר היה לסמוך, בסופו של דבר.

בהמשך הזמן חלו נישואי ערובת בין פשוטי העם מתוך האירופים (ה"סרג'נטים") לבין הנוצרים המזרחיים. נוצר "גזע כלאיים", שנודע בשם "פולאנים". בדרך כלל התיחסו האירופים אל הפולאנים בבוז עד כדי כך ש"פולאני" נעשה שם גנאי. אשר לפלאל המוסלמי, מצבו של זה אמנם היה טוב מכמה בחינות יותר מאשר במדינות המוסלמיות השכנות, אבל האוכלוסיה המוסלמית בכללה, במידה ששרדה, היתה סבילה, נטולת זכויות פוליטיות, ואף על נאמנותה של זו למדינה אי אפשר היה לסמוך.

כתחליף לכוח האדם האירופי הנעדר נאלצו הצלבנים לשמור על בטחון המדינה על ידי בניית מבצרים ומצודות בנקודות האסטרטגיות. הארץ כולה נזרעה טירות ומשגבים. חיל המצב בהם היה אירופי, מורכב חיילים מקצועיים. בניית המבצרים והחזקתם עלו ביוקר רב. מקורות ההכנסה של המדינה לא הספיקו

לכך. את החסר השיגו הצלבנים בפשיטות לשטחי המדינות המוסלמיות ובשוד שיירות-המסחר. מיבצעי השוד והרצח עוררו תגובה-שכנגד. מעט-מעט נתגבשה אפוא תוקפנות מוסלמית כנגד התוקפנות הצלבנית. בהיעדר עורף מוצק של אוכלוסיה צפויה ונאמנה מצאו הצלבנים בתוקפנות מתמדת את האמצעי היעיל, היחיד כמעט, להגנתם.

בגלל היעדר ישוב אירופי צפוף נשאר צבא הצלבנים זעום במספרו. על אף נצחונות קרביים רבים ומוזירים לא הושג נצחון במלחמה בכללותה. מפני המחסור בכוחות-אדם היתה המדינה צפויה תמיד להתקפות-אויב. כשהיה צבא הצלבנים עסוק בזירה אחרת, היו שאר החזיתות חסרות-מגן. הביצורים לא יכלו לשמש תחליף למיעוט כוח-האדם. לפיכך גם לא היה טעם והגיון בכיבושן הצבאי של דמשק או קאהיר, למשל, כי הצלבנים לא יכלו להפריש כוחות שיחזיקו במקומות האלה, כל שכן — שיתאחזו בהם.

המסים ששילמה האוכלוסיה הדלילה ובלתי-הפרודוקטיבית לא היו מספיקים לכיסוי ההוצאות הבטחוניות הגדולות וההכרחיות. קופת המדינה היתה שרויה בגירעון כרוני. הממשלה היתה מנסה לכסות את הגירעון בכמה אמצעים: מכס על הסחורות העוברות בנמלי הארץ; מסים על התושבים ועל הצליינים; מענקים של ממשלות זרות (ביחוד של ביוזף בימי הקיסר מנואל); תרומות ונדבות מאירופה.

אבל גם על האמצעים האלה, הנכבדים כשלעצמם, לא היה לירושלים פיקוח יחדני. מפני חולשתה הפנימית נאלצה להעניק מעמד מיוחד וסמכויות מיוחדות לגורמים צבאיים, כלכליים, דתיים ומנהליים שונים אף לשתפם במקורות ההכנסה הללו. הכנסיה, למשל, ביקשה לשמור לעצמה את כספי התרומות והנדבות, שבהם הקימה מוסדות דת וחסד. גם המסדרים הצבאיים-הקרקעיים היו שותפים בהנאה. בתחום אחר היו המושבות האיטלקיות, בעלות המעמד האקסטררה-טריטוריאלי וזכויות-היתר המסחריות, מקצצות במידה רבה בהכנסות הצפויות, להלכה, מן המכסים, כשם שקיצצו בריבונותה של המדינה גם בשטחים אחרים.

כל החולשות האלו, וכן רפיפות מרותו של השלטון המרכזי על הגופים ה"מיוחסים" ובעלי הזכויות המיוחדות מבית ומחוץ (המושבות האיטלקיות, המסדרים, הבארונים, הנסיכויות הצפוניות הסוררות, והאפיפיור, שלהלכה לא היה מלך-ירושלים אלא ואסאל שלו), אלו דווקא דחפו את ממשלתה הצלבנית של ירושלים, פרדוקסלית, להרפתקות צבאיות ולמסעי-תוקפנות-וכיבושים. פעולות אלו היו השטח היחיד בו יכלה הממשלה לפעול בלי התנגדות מצדם, ואפילו בתמיכתם הפעילה, וכמו במעגל-קסמים היו פעולות אלו חוזרות ומגבירות את תלותה של ירושלים בגורמי-חוץ, חוזרות ומקצצות בריבונותה ועצמאותה במדיניות-החוץ.

ביזנץ — הקנה הרצון

הצלבנים הקתוליים תיעבו את ביזנץ, ותחילה אף התקיפוה בקיליקיה. ביזנץ מצדה נהגה בהם חשדנות ואיבה, ובעקפים עזרה לתורכים הסלג'וקים להשמידם ב־1101 וב־1105 באנאטוליה. אמנם לא היתה ביזנץ מעוניינת בחיסולה של המדינה הצלבנית, אך היא רצתה בקיומה לא כמעצמה ריבונית אלא כבת־חסות, שתהיה מכשיר בידה לצרכי מדיניותה במזרח המוסלמי. על־תנאי זה היתה ביזנץ מוכנה להושיט עזרה צבאית וכספית נדיבה. כך, למשל, עקב נוכחותו של צבא ביזנטי בסוריה, בפיקודו של הקיסר יוהן קומנינוס, נמנע זנ'גי מהתקיף את ממלכת־ירושלים, אף שניצח את הצלבנים בקרב מונפיראן, ואילו כניעתה של אנטיוכיה למנואל קיסר ביזנץ ב־1158 חסכה ממנה את התקפותיו של גור א־דין. ב־1167 אף נכרתה ברית צבאית בין ירושלים וביזנץ נגד מצרים. הפלישה הצלבנית למצרים — הפועל־היוצא מאותה ברית — נסתיימה במפלת ירושלים וביזנץ כאחת. ב־1170 רואים אנו את ירושלים ממלאה תפקיד מובהק של גרורה ביזנטית, כשהמלך אמלריק נלחם בקיליקיה כדי להחזיר לביזנץ את הערים שכבשו הארמנים מידה.

אבל אחרי מפלתה בקרב מיריוקיפאלום בשנת 1172 מסלקת ביזנץ את ידה מן הקלף הצלבני שלה. הואיל והאיחוד הסורי־המצרי שומט את הקרקע מתחת רגליה של ממלכת הצלבנים וחורבנה שוב אינו אלא שאלה של זמן, מסגלת ביזנץ חיש את מדיניותה למצב החדש ומתקשרת בברית אל צלאח א־דין. לאחר אולת־היד שגילתה אירופה השסועה והמפולגת, מבשרת הסתלקותה של ביזנץ מן הזירה הסורית כליון חרוץ וקרוב לגרורתה הצלבנית.

כאשר כבש צלאח א־דין את ירושלים ב־1187 שלח לו קיסר ביזנץ, יצחק אנגלוס, ברכה לנצחונו על הצלבנים. הוא השיג ממנו את ההכרה בעליונות הכנסייה האורתודוקסית על הרומית־הקתולית במקומות הקדושים לנצרות. זה היה הסיום העלוב, המחפיר של מאמצי המערב בלבאנט, מקץ מאה שנים של שפיכות־דמים והשקעות עצומות במרץ אנושי, בהון ובהתלהבות שאין הרבה כדוגמתן בהיסטוריה.

שוד וחזון

פרשה אחת מסוימת בקורתיה הקצרות והמסוערות של ממלכת הצלבנים יש בה אולי כדי לנסוך אלומת־אור מאלפת יותר מכרכים שלמים של הרצאת־עובדות וניתוחים למדניים — הרי זו הפרשה של רינו משאטיין.

האביר הצלבני הנה היה שליט מורח־הירדן ואדון הטירה קרק. שודד־דרכים היה ושודד־ים, אבל לא זה בלבד. היו לו רעיונות ותכניות שבמעופם הפוליטי יאים היו לקונקוויסטאדורים הספרדים, כובשי יבשת אמריקה במאה ה־ט"ז. הוא נכנס להיסטוריה כשודד אכזר וחסר־מצפון, כמי שהפר את שביתת־הנשק עם צלאח א־דין, כאחד הגורמים שהביאו על ממלכת־ירושלים את אבדנה.

עם זאת אולי מוטב יהיה לומר שהאמצעים שעמדו לרשותו לא הלמו בשום פנים את מטרותיו, ומתוך צימצום לא מצאה ידו לבצע אלא פעולות פשיטה ושוד. אכן, לוא עמדה מאחריו מעצמה לאמיתה, כי אז ודאי היתה ההיסטוריה מעמידה את רינו משאטיון בשורה אחת עם קורטץ ופיסארו, כובשי מקסיקו ופרו.

שטח פעולתו העיקרי של רינו משאטיון היה ים-סוף. כדרך-סחר מן המזרח הרחוק היה ים-סוף בטוח אז הרבה יותר מגתיבי-היבשה. השליטה על הים היתה בידי ממלכת אקסום החבשית, בת-בריתה הנוצרית של ביזנץ. ספינות חבשיות היו מעבירות את הסחורות לנמל אדוליס שבים סוף, בירתה של אקסום, ומשם היו מעבירים אותן באניות ביונטיות לתחנת-המס הקיסרית יוטבה (Jotaba) שבקצה הדרומי של חצי-האי סיני, וממנה אל קליסמה שבקירבת סואץ, מקום מושבו של ה"לוגותס" הביזנטי. כיון שכבשו המוסלמים את הארץ עברה לידיהם השליטה על סחר זה, ולאחר שנפלה גם ממלכת אקסום החבשית נחלו הערבים את המונופול על המסחר כולו.

בשנת 1181 פלש רינו משאטיון אל טאימה שבחצי-האי ערב, לא הרחק מדרך מפה-דמשק, ותיכף לכבוש את מדינה. בשנת 1182 כבש את אל-תמידי ותיכף להסתער על מכה. במזרח-הירדן בנה לו צי של ספינות והעבירן חלקים-חלקים על גבי גמלים עד לחופי ים-סוף. בצי שלו עבר את ים-סוף, בלב-לבו של העולם המוסלמי, שדד שיירות-מסחר, התקיף ערים באפריקה המזרחית ובחצי-האי ערב והסעיר את האיסלאם כולו בתעלוליו הנועזים. בראש קומץ קטן של הרפתקנים, הרחק ממרכז הכוח הצלבניים, העמיד רינו משאטיון בסכנה חמורה את העורק החיוני של הסחר הימי עם המזרח הרחוק ואת המרכזים הדתיים הגדולים של מכה ומדינה.

כמובן, מסע זה נסתיים בכשלון חרוץ, וכל המסירות, ההתלהבות, הגבורה והחזון לא הועילו ולא-כלום. כאמור, לא עמדו האמצעים בשום יחס למטרה ששם רינו לפניו. אבל יותר מכל הבליטו קורות המסע הזה את החשיבות העקרונית העצומה של הגנב ומפרץ אילת, את הצורך החיוני ביישובם באוכלוסיה צפופה, שהיא, והיא בעיקר, עשויה היתה להפוך אותו מסע-שוד למפעל פוליטי, כלכלי וציביליזטורי בעל חשיבות כל-עולמית.